

Jela Maresić

Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

O LEKSIKU MARULIĆEVE *JUDITE*

U članku se, na odabranim primjerima, razmatraju neki leksički slojevi *Judite* M. Marulića u odnosu na suvremeni hrvatski književni i dijalekatni leksik te na leksik starohrvatskih pisaca. Dan je kratak osvrt na inojezične leksičke utjecaje te na neke leksičko-stilske osobine toga djela.

Jedno od ponajboljih djela starije hrvatske književnosti, *Judita* Marka Marulića, poslužilo je kao građa za mnoge dosadašnje rječnike hrvatskoga jezika. Od velikih rječnika svakako valja spomenuti Akademijin povijesni i Skokov etimološki rječnik. Pojedina su dosadašnja izdanja *Judite* imala male popratne rječnike u kojima su čitateljima bila objašnjena značenja manje poznatih riječi. Ovdje ćemo navesti samo neka značajnija: izdanje objavljeno 1901. koje je uredio i popratio bilješkama i rječnikom Marcel Kušar, a izdanje iz 1950. priredio je i revidirao Kušarov tumač Vjekoslav Štefanić. Izdanje u ediciji *Sabrana djela Marka Marulića* iz 1988. sadrži bilješke i cjelovit rječnik koje je izradio Milan Moguš.

2001. godine tiskan je zaseban *Rječnik Marulićeve Judite* Milana Moguša. Taj je rječnik značajan stoga što na jednom mjestu imamo uvid u cjelokupan Marulićev leksik. Sadrži sve riječi, sveze i frazeme koje je veliki hrvatski književnik uporabio u svom djelu, a to je, kako u predgovoru navodi autor *Rječnika* 3495 natuknica¹. Taj *Rječnik* uvelike olakšava proučavanje leksika *Judite*.

¹ U *Rječnik* su uključene i onomastičke natuknice. Čak više od dvjesto natuknica čine vlastite imenice i posvojni pridjevi tvoreni od vlastitih imenica. Osobito su zastupljeni antroponimi, ponajviše imena mitskih, povijesnih i biblijskih junaka, kraljeva, starogrčkih bogova, etnika i dr. Popriličan je i broj toponima, imena zemalja, gradova, oronima, hidronima, nesonima i dr. Velik broj vlastitih imena odraz su ne samo teme o kojoj Marulić piše nego i njegove erudicije te onodobnoga interesa obrazovanih krugova društva.

Iako su dosada objavljeni brojni radovi o tom iznimnom hrvatskom djelu, pa i oni koji su se bavili prvenstveno leksikom², vjerujem da će još jedan osvrt na tu problematiku biti koristan te donijeti neke nove podatke.

Leksik Judite prema današnjem hrvatskom književnom i dijalekatnom leksiku

Već je istaknuto³ da je veći dio leksika koji nalazimo u Marulićevoj *Juditi* u uporabi i u današnjem suvremenom hrvatskom književnom jeziku (npr. *ban, blago, čeljad, dlan, drag, gora, gorak, klas, konj, mito, nagnuti, napeti, napasti, pomoći, poniziti, sram, sramota, star, teturati, ubog, ugasiti, ugrabiti, uhititi, ukor, vojevati, vojnik, vojska, žalost, žestok, žetva...*). Također je utvrđeno da je znatan broj leksema koji se po fonološkim i morfološkim te tvorbenim čakavskim obilježjima razlikuju od suvremenoga hrvatskoga jezika, ali pripadaju istoj hrvatskoj leksičkoj baštini⁴ (npr. *cvitje* 'cvijeće', *čaval* 'čavao', *kopje* 'koplje', *lip* 'lijep', *sristi* 'sresti', *marviti* 'mrviti', *meja* 'međa, granica', *ugajati* 'ugađati'...).

Jedan od zanimljivijih leksičkih slojeva u *Juditi* jest onaj koji nalazimo u hrvatskim narječjima, a u suvremenom se jeziku uglavnom ne rabi ili se rabi kao stilski obilježen. U rječnicima suvremenoga književnoga jezika takvi su leksemi označeni kao regionalizmi, dijalektizmi, lokalizmi i sl. Tako je npr. glagol *peljati* koji imamo zabilježen u *Juditi* vrlo proširen u kajkavskom narječju (Turopolje, Podravina, Zagorje itd.), a nalazimo ga i u nekim čakavskim (npr. u Senju, Gradišću u Austriji) te štokavskim govorima (Slavonija). Suvremeni ga rječnici bilježe s odrednicom regionalizma i etnološke riječi (Anićev i *Rječnik hrvatskoga jezika* ur. J. Šonje).

Riječ *ùkrop* u značenju 'vrela, ključala voda' u Anićevu je rječniku također obilježena kao regionalna i etnološka, dok se kod Marulića, ali i drugih starih južnohrvatskih pisaca (npr. N. Nalješković, M. Držić) javlja kao uobičajena književnojezična riječ. U hrvatskom je kajkavskom narječju i kod kajkavskih pisaca proširena u liku *krop* (okolica Karlovca, Turopolje, Podravina i dr.). V. Anić u *Rječniku hrvatskoga jezika* obilježava *ukrop* kao regionalnu riječ, a za njenu inačicu *krop* navodi da je slovenskoga podrijetla⁵. Međutim, i jedna i druga inačica potvrđene su kod značajnih hrvatskih pisaca i leksikografa, *krop* više na sjeverozapadu (I. Belostenec, A. Šenoa, A. Kovačić, M. Krleža), ali i na jugu (J. Voltiggi, J. Stulli),

² Najvažniji radovi o *Juditi* objavljeni do 1988. navedeni su u izdanju Splitskoga književnoga kruga.

³ usp. Napomenu izdanju *Judite* Splitskoga književnog kruga iz 1988. urednika M. Mogaša, str. 83.–93.

⁴ usp. isto.

⁵ Iako se ta riječ nalazi i u slovenskom jeziku, ne možemo joj pripisivati slovensko podrijetlo. Ona je samo jedna od potvrda preklapanja zapadnojužnoslavenskoga leksika.

ukrop češće na jugu (N. Nalješković, M. Držić, M. Pavlinović i dr.). Zbog tih brojnih književnojezičnih potvrda od Marulića pa do suvremenih pisaca, hrvatski rječnici književnoga jezika te dvije inačice ne bi trebali označivati kao regionalizme ili etnološke riječi⁶.

Riječ *črida* u značenju 'krdo, strado' stara je hrvatska riječ, a potječe iz praslavenskoga doba. Osim u *Juditi* nalazimo ju zabilježenu u starim kajkavskim književnim djelima i rječnicima u liku *čreda* (npr. u Belostenčevu, Habledićevu i dr.), ali i u nekim rječnicima suvremenih kajkavskih govora (npr. u Turopolju). U Anićevo je rječniku nalazimo u likovima *čredo* s. r. i *čreda* ž. r. u značenju 1. 'jato' 2. 'stado' s oznakom da se radi o zastarjelici. Kao zastarjelu riječ bilježe ju i neki rječnici suvremenih čakavskih govora (npr. *črida*, v. *Rječnik govora otoka Vrgade*).

Glagol *polecati* 'postaviti zamku' (*Židovinka, spletče rugo u sem dvoru, / prirodno poleče Nabukodonosoru.*⁷) nalazimo u nekim suvremenim kajkavskim govorima (npr. *polecati* 'postavljati zamku' Podravina), a imenicu istoga korijena *lečka* 'zamka' imamo potvrđenu u Varaždinu, Podravini, gradišćansko-hrvatskom jeziku, kod kajkavskih pisaca te u starim kajkavskim rječnicima (I. Belostenec, A. Patačić i dr.). Riječi *lečka* nema u suvremenim rječnicima hrvatskoga književnoga jezika, a u *Akademijinu rječniku* navedena je samo jedna potvrda iz 16. st. iz glagoljskoga teksta (*Ona biše zamka i lečka od duš. Mirakuli*). Arj. ne bilježi glagol *polecati*, ali ima *nalecati* i *nalecati se* samo s potvrdom iz Belostenčeva rječnika sa značenjima 'spremati drugomu pogibelj; postavljati, nalecati lečku; izlagati se pogibelji'.

Riječ *utak* 'potka' (*gledaše ti ga svak; lipo ga odivaše / dolama, ke utak zlatom prosivaše*), osim kod Marulića, sudeći prema *Akademijinu rječniku*, u tom obliku nema potvrda kod čakavskih pisaca, ali je zabilježena, primjerice, u Vitezovićevu i Ivekovićevu rječniku. U pisanim izvorima daleko je više potvrda kajkavskoga oblika te riječi *vutek* (J. Habledić, I. Belostenec, A. Jambrešić, J. Stulli). Nalazimo ju i u današnjim čakavskim (*utak* Brusje, Vrgada) i kajkavskim dijalektima (*vutek* Podravina, Hrvatsko zagorje).

Starohrvatska riječ *melo* praslavenskoga korijena koja kod Marulića dolazi u značenju 'prud, pličina' sporadično se i danas zadržala na čakavskom terenu. U *Rječniku govora otoka Vrgade* zabilježena je u značenju 'plitko mjesto u moru' (*mēla*), Poljicima *mīlo* 'plitko mjesto u moru uz kraj' (Arj.), a na Braču s promjenama značenja 1. 'mjesto na kojem se miješa kreč i pijesak za žbuku' 2. 'zidarsko oruđe za miješanje' (v. *Čakavisch-deutsches Lexikon* i *Ričnik selaškega govora*).

⁶ *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1967.) donosi dvije potvrde inačice *krop* bez oznake regionalnosti, iz djela A. Šenoa i M. Krleže.

⁷ Svi su citati stihova iz *Judite* navedeni prema izdanju Splitskoga književnog kruga iz 1988., a značenja pojedinih leksema prema *Rječniku Marulićeve Judite* M. Mogušića iz 2001.

Riječ *haz* od pisaca nalazimo samo kod Marulića (*krvavo mu oko, čarljen biše obraz, / brada jur nikoko prosida, debel haz*). U Kušarovu je Rječniku nepoznatih i neobičnih riječi (1901.) ta riječ protumačena kao 'trbuh', isto je i kod Štefanića u Rječniku manje običnih riječi (1950.). P. Skok ju tumači kao 'trbuh, trbušina', u Moguševu je Rječniku Marulićeve Judite navedeno značenje 'bočine'. Akademijin rječnik s tada suvremenom potvrdom s Brača (1890.) navodi značenje 'regio lumbalis', a za Marulićev primjer iz *Judite* navodi da je s istim ili sličnim značenjem. Vrlo je važno što je ta riječ zabilježena i u današnjim bračkim čakavskim govorima (*hâz* sa značenjima 'leđa, hrbat' i preneseno 'sredina čega općenito', v. *Ričnik selaškega govora*), pa ju je moguće dijakronijski pratiti od 15. st. do danas, iako joj se značenja u potpunosti ne poklapaju.

Riječ *gvača* 'podvoljak' potvrđena je samo u *Juditi*: *jato ga pokrilo čvarljak, grozd ne ojde, / kad se je najilo, s punom gvačom pojde*. Najvjerojatnije je Marulićeva tvorenica, a njen korijen možda možemo povezati s glagolima potvrđenim u nekim današnjim hrvatskim govorima: *gvântat* 'žvakati, preživati' (Turanj kod Karlovca), *gvantiati*, *gvanjiti* 'pohlepno, lakomo jesti' (Podravina).

Navedeni primjeri, a ima ih svakako još, potvrđuju postojanje leksika koji povezuje prostorno i vremenski hrvatskočakavski jezik Marulićeva doba, hrvatsko-kajkavski književni jezik, hrvatska narječja te suvremeni hrvatski književni jezik.

Stari leksik južnohrvatskih pisaca i leksik potvrđen samo kod Marulića

O vrlo rijetko potvrđenim leksemima ili leksemima potvrđenima samo kod Marulića napisano je također više radova. Na takve su lekseme upozorili dosadašnji priređivači i pisci predgovora pojedinih izdanja *Judite* (npr. M. Kušar, V. Štefanić⁸). M. Moguš analizirao je i dao tumačenje nekoliko nejasnih oblika i značenja riječi koji su u prethodnim izdanjima *Judite* priređivačima i sastavljačima rječnika zadavali probleme. Većina je tih nejasnih mjesta vezana uz pravilnu transkripciju izvornika, ali i uz pravilno tumačenje nijansa značenja pojedinih riječi i sintagmi⁹. O nekim je rijetko potvrđenim i riječima nejasna značenja iz Marulićeva djela *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih* pisao J. Derossi¹⁰, a na neke se semantičke osobitosti iz istoga djela osvrnula M. Hor-

⁸ »Marulić ima vrlo bogato rječničko blago, po broju osnova bogatije nego kod naših modernih pisaca. Stoga i nije čudo, da kad u Akademijinu rječniku tražimo Marulićeve riječi, vrlo često nađemo potvrdu riječi samo u Marulića, a isto tako često je obrađivač bio prisiljen reći, da je riječ 'nejasna značenja' ili da je 'tamna postanja'.« (V. Štefanić, O izdanjima Marulićeve *Judite* u M. Marulić *Judita*, Zagreb 1950., str. 156.)

⁹ V. M. Moguš, Uz još jedno čitanje Marulićeve *Judite*, *Filologija* 16, str. 123.–129.

¹⁰ J. Derossi, Prilozi hrvatskom leksiku Marka Marulića, *Filologija* 9, str. 139.–144.

vat¹¹. Ona analizira nekoliko izabranih primjera koji se formom ne razlikuju od današnjih književnojezičnih riječi, ali im je značenje različito (npr. *umor* ima značenje 'smrt', *zavičaj* 'običaj, navika' itd.).

Leksički sloj kojega više nema u suvremenom jeziku, a nalazimo ga, osim kod Marulića, uglavnom još samo kod nekih starih južnohrvatskih pisaca, vrlo je zanimljiv, iako možda ne i najvažniji. Na neke od tih rijetkih leksema podsjetit ćemo i ovom prigodom. Glagol *bljusti* u značenju 'čuvati, stražariti' koji je, osim u *Juditi*, potvrđen u djelima P. Hektorovića i I. Gundulića. Riječ *ckvara* 'mast, masnoća' potvrđena je kod M. Marulića, N. Nalješkovića, M. Držića, a u govorima u Boki zabilježena je u značenju 'mast kojom žene mažu kosu' (v. Arj.)¹², *t(a)rgan* u značenju 'livada, travnjak' nalazimo još i kod H. Lucića, M. Vetranovića, N. Pelegrinovića. Rijetko je potvrđena riječ *hust* 'mnoštvo, gomila, rulja', osim kod Marulića, nalazimo ju kod M. Vetranovića te u djelu *Nauke života redovniškoga sv. Bernarda* (v. Arj.). Rijetko je potvrđena i riječ *garst* kod Marulića u značenju 'gnušanje'. Osim u *Juditi*, nalazimo ju kod M. Vetranovića. Glagol *grstiti* koji je u etimološkoj svezi s navedenom imenicom daleko je prošireniji (v. Arj.).

Marulić u značenju 'zdenac' rabi dvije riječi *bleča* i *zdenac*. Prva je nepoznata postanja i potvrđena samo u *Juditi*, dok je riječ *zdenac* vrlo proširena u hrvatskom jeziku. Bilježe ju stariji, ali i suvremeni rječnici hrvatskoga jezika. Nalazimo ju i u dijalektima (čakavskim, kajkavskim te u zapadnoštokavskim).

Leksik u stilskoj uporabi – posuđenice, sinonimi, tvorenice, rijetka značenja

U *Juditi* je relativno malo posuđenica, ali znatno više nego u, godinu dana starijem, prijevodu djela *De imitatione Christi*¹³. Najzastupljeniji su, dakako, romanizmi, kao npr. *adoravati* 'štovati', *bust* 'prsa', *desperan* 'očajan', *kandalir* 'stalak za svijeće, svijećnjak', *namurati se* 'zaljubiti se', *stacun* 'prodavaonica' i dr. Za neke od njih Arj. navodi da su potvrđeni samo kod Marulića, npr. *angosa* 'nevolja', *čirsan* 'je nanošenje, mazanje'¹⁴. Može se primijetiti da je već u *Juditi* stanovit broj romanizama koji se odnose na pomorsko nazivlje, npr. *argutla* 'ručica kormila', *gavun* 'ograđen prostor iz kojega se upravlja brodom', *popa* 'krma na brodu', *porat*

¹¹ M. Horvat, O nekim semantičkim posebnostima leksika Marulićeva *Naslidovan'ja*, *Riječ* (Rijeka), sv. 2, 1999., str. 30.-37.

¹² U Arj. zabilježena je i u liku *skvara* potvrđnom također na južnohrvatskom području (J. Stulli, M. Pavlinović).

¹³ v. J. Derossi, O jeziku Marulićeva djela, *De imitatione Christi*, str. 192.

¹⁴ Prema P. Skoku imenica *čersa* je iz lat. *cērussa*, ali pretpostavlja i mogućnost grčkog podrijetla.

'luka, brodsko pristanište', *tamun* 'kormilo' što je odraz kulturnoga posuđivanja. Neki od starih romanizmama potvrđenih kod Marulića uobičajeni su i na hrvatskom sjeveru. Tako je primjerice riječ *duplir* 'duplir, velika voštana svijeća' uobičajena i u kajkavskim krajevima s istim ili sličnim značenjem. Potvrđena je u starim kajkavskim rječnicima, kod starih kajkavskih pisaca, a također i u suvremenim kajkavskim govorima u likovima *dupler*, *dupljer* i *duplir*. O tadašnjoj kulturnoj i jezičnoj povezanosti čakavskoga juga i kajkavskoga sjevera te štokavskih govora, svjedoče i stari germanizmi i hungarizmi kojih kod Marulića, iako su rijetki, ipak ima. Marulić rabi germanizme kao što je *hiža* 'kuća', *škoda* 1. 'šteta'. 2. 'nevolja' i sl. Kod južnohrvatskih je i kajkavskih pisaca često potvrđen germanizam *almuštvo* 'milost, milostinja' u više inačica *almuštvo* / *almoštvo* / *almustvo* / *al-mostvo* (F. Glavinčić, J. Baraković, A. Vramec, J. Habdelić i dr.). U *Juditi* ga nalazimo u svezi činiti *almuštva* 'davati milostinju': *tege li težeci da ni telu pokoj, / almuštva čineći skupščini uboškoj*. Primjer je kulturnoga posuđivanja i riječ *vahtar* 'stražar' (prema njem. *Wächter*) koju nalazimo kod čakavskih pisaca od 15. st., a potvrđena je i u kajkavskim rječnicima (J. Habdelić, I. Belostenec, A. Jambrešić). Iz vojnoga je nazivlja hungarizam *šereg* 'četa', osim toga, kod Marulića nalazimo još nekoliko leksema mađarskoga porijekla, npr. *rusag* 'kraj, zemlja', *kontuš* 'odjeća'.

Marulić u svoj hrvatskočakavski jezični izraz uključuje i neke turcizme, osobito nazive odjeće, dijelova vojne opreme, nazive vojnih časnika i sl. (npr. *bedev* 'bedevija, kobila', *bičag/bičak* 'bodež', *dolama*, *drom* / *drum* 'cesta, javni put' i sl.), pa je paralela između Holoferne vojske i Turaka još očitija. Tako u svega nekoliko stihova u istaknutom opisu Holoferna i njegove vojske nalazimo niz turcizama, što očito nije slučajno: *a biše se povil svionim skenderom / i gojtane pustil, kičene biserom. / Šapka staše s perom na glavi, doli pak / na bedrih sa srebrom sablja tere bičak, / gledaše ti ga svak; lipo ga odivaše / dolama, ke utak zlatom prosivaše. / Oko njega staše dvakrat treći vezir / meu njimi subaše, na svakomu pancir*.¹⁵

Iako je u *Juditi* relativno malo inojezičnoga leksičkog sloja, već se iz toga prvoga tiskanoga hrvatskog djela, između ostaloga, može iščitati kako su izvanjezične okolnosti utjecale na starohrvatski čakavski jezik. Kako je leksik otvoren jezični sloj sklon utjecajima, potvrđuje nam i *Judita* jer Marulić, iako u naravi purist, zbog umjetničkojezičnih i stilskih potreba rabi i inojezične lekseme.

Marulić u svom djelu vrlo često rabi sinonime. Jedan je od uobičajenih postupaka, ne samo kod njega, tumačenje jedne riječi drugom ili njihovo pojavljivanje

¹⁵ Usp. predgovor Petra Kasandrića izdanju *Judite* iz 1901. Marko Marulić. Život i djela, str. 60.: »...opis obiluje imenima turskijeh časti, kao: *veziri*, *subaše*, turskijeh odjeća: *tumbati*, *faćeli*, i mnogijem drugijem turskijem riječima, koje Marulić upotrebljava kao najzgodnije za bojne prizore.«

jedne pokraj druge. Marulić nerijetko u proznim bilješkama nepoznatu ili manje poznatu riječ tumači svojim suvremenicima poznatijim sinonimom ili daje njeno objašnjenje. Tako je primjerice u stihovima: *Tej sile tolike puni bihu luzi, / kakono njive ke pokriše pruzi* upotrijebio leksem *prug* u značenju 'skakavac' koji se rimuje sa *luzi*. Najviše je potvrda za tu riječ u djelima čakavskih pisaca, a jedna je od najstarijih potvrda upravo iz *Judite*. Nalazimo ju i u nekim drugim slavenskim jezicima, npr. u polj., rus. Međutim, očito ta riječ nije bila poznata govornicima splitskoga čakavskoga govora Marulićeva doba jer ju je on u proznoj bilješci protumačio riječju *kobilica*: *Pruzi su kobilice, ke pokriše polje od Egipta...* *Kobilica* u značenju 'skakavac' bila je nekada vrlo proširena riječ u djelima starih hrvatskih pisaca čakavskih, kajkavskih i štokavskih, već od 15. st. (M. Marulić, Š. Kožičić, F. Glavinić, P. Vitezović, M. Divković, A. Vramec, Š. Zagrebac i dr.), u starim rječnicima (J. Habdelić, I. Belostenec, A. Jambrešić), ali i u rječnicima suvremenih kajkavskih (npr. Turopolje, Gorski kotar, Podravina i dr.) te čakavsko-kajkavskih govora u okolici Karlovca i Ozlja. Međutim, u suvremenom književnom jeziku u neutralnu značenju više nije u uporabi. Od suvremenih rječnika bilježi ju *Rječnik hrvatskoga jezika* (ur. J. Šonje) s oznakom da je riječ o regionalizmu, dok je u Aniće-
vu rječniku nema.

Marulić isti postupak rabi kad se radi o nepoznatoj tuđici, kalku ili kovanici, npr. riječ *drom* (*da ne side doma / ner da bljudu droma i klance zaskoče*) u proznim bilješkama definira kao: *Drom ali drum zove se put općeni*. Riječ *angose* iz stiha *tarpíše angose, glad, meče i porob* u bilješci tumači kao *angose: nevolje*. Riječ *saužgi* (množ.)¹⁶ iz stiha: *Saužge činiše gori na oltare* u proznim bilješkama tumači izvornom latinskom riječi koju je kalkirao: *Saužgi djački se zovu holocausta*. Ta Marulićeva riječ očito nije zaživjela jer nema niti jedne potvrde iz djela drugih hrvatskih pisaca. Danas se u suvremenom hrvatskom jeziku rabi riječ (*žrtva*) *paljenica*. Riječ *vričišće* koja je najvjerojatnije također njegova tvorenica u stihovima: *Popove još zatim pleća sva odiše / vričiščem tim ostrim ter suze roniše*, u bilješci tumači: *Cilicij harvatki se zove vričišće*.

Osim starohrvatskih leksema *daržava*, *zemlja*, *kraj* koji su u pojedinim segmentima značenja sinonimi, a znače 'zemlja, država, narod' ima i inojezične istoznačnice: grecizam *hora* 'zemlja, kraj, narod' te već spominjani hungarizam *rusag*. Uz starohrvasku riječ *meja* 'međa, granica' rabi i romanizam *konfin* 'međa', uz *odilo* 'odjeća, ruho' ima i *ruba* te grecizam *kontuš* 'odjeća' itd. U tom su smislu zanimljive i istoznačnice *hiža* i *kuća*. *Hiža* je stari germanizam vrlo proširen u sjevernim

¹⁶ Arj. donosi samo dvije potvrde iz *Judite* prema kojima je obrađivač iskonstruirao jedninu *saužag*, gen. *saužga*. U *Rječniku Marulićeve Judite* M. Moguša ta je imenica navedena u množini kao što je kod Marulića (*saužgi*).

dijelovima Hrvatske, kako u starim kajkavskim djelima tako i u suvremenim kajkavskim govorima, a nekada je bio vrlo proširen i na čakavskom području (M. Marulić, P. Hektorović i dr.). Međutim, Marulić u značenju 'kuća' rabi i metonimiju *krov*: *Pojti van krova sa mnom sad spravi se*. Ta riječ u *Juditi* ima i značenje 'hram', ali nije potvrđena u svom osnovnom značenju 'gornji dio kuće'. U proznim bilješkama za *krov* navodi oba metonimijska značenja (*Krov, tempal; Van krova: van kuće*).

U *Juditi* nalazimo tri leksema u značenju 'kapa, pokrivalo za glavu': *berita, kapina* i *šapka*. Marulić prvi rabi u stihovima koji se odnose na betulijski puk: *Kad sliša puk taj glas, bogu se pokloni, / smakši beritu s vlas i suzami roni*, te na Holofernova slugu: *Tad Vagav uliši, u dlan bi beritom, / za tim poposliši, mneć da spi s Juditom*. Riječ *šapka* pojavljuje se u opisu Holoferna: *Šapka staše s perom na glavi, a kapina u stihu koji govori o vijećnicima koji se klanjaju kralju Nabukodonosoru: svaki svu kapinu sa glave snimiše*. Očito je da se sve tri riječi pojavljuju kao potpuni sinonimi.

Za sinonime *lačan* i *gladan*, na osnovi navedenih primjera, može se reći da ih Marulić rabi s određenom stilskom razlikom. Pridjev *lačan* rabi za životinje (*Tad lačan korito prasac ostavljaše. Harlo ti je lital (sokol) da se napitaju ptići, jerbo je znal da lačni čekaju*), a *gladan* u prenesenom značenju: *Telo sarši mahom, obraz je gladan, žut*. Za pridjev *lačan* još se nalaze potvrde u nekim čakavskim¹⁷, kajkavskim (Varaždin, Ivanec, Fužine, gradišćansko-hrvatski kajkavci i dr.) i štokavskim dijalektima.

U značenju 'glas, vijest' Marulić rabi riječ koja je uobičajena i u današnjem jeziku, npr. u stihu: *Glas dvignut visoko i prostart široko po svitu da bude znan*, ali i tvorenicu *breč* koja je potvrđena samo u *Juditi*: *Njih jošće slave breč po zemlji boboni*. *Breč* je tvorenica prema glagolu *brečati*. Marulić vrlo često i rado rabi imenice toga tipa tvorene nultom tvorbom od glagola, npr. *blud* 'sramota' (prema *bluditi*), *haj* 'briga, mar' (prema *hajati*), *hin* 'prijevara, varka' (prema *hiniti*), *hit* 'udarac' (prema *hitati se /rukom/* 'mahnuti'), *hot* 1. 'htijenje, volja' 2. 'pohota' (prema *hotiti* 'htjeti, željeti'), *izvit* 'izgovor, izmicanje' (prema *izvitati se* 'izgovarati se, izmicati'), *kar* 'prijekor' (prema *karati*), *prit* 'prijetnja' (prema *prititi*), *porob* 'pljačka' (prema *porubiti* 'porobiti'), *poseg* 'posegnuće, osvojenja' (prema *posegnuti*), *sarv* 'nadmoć' (prema *sarvati*), *zaklop* 'vrata' (prema *zaklopiti*).¹⁸ U *Juditi* je potvrđeno još niz takvih tvorenica koje su više ili manje potvrđene i u drugim književnojezičnim izvorima, a mnoge su i danas u uporabi, npr. *govor, grom, hod, plač, stvor*...

Neka su značenja pojedinih riječi potvrđena samo u *Juditi*, npr. *kičma* u značenju 'kosa, vlas'. Marulić obično u tom značenju rabi njenu istoznačnicu *kosa*, npr. *Splete glavu kosom...*, *Ne splete druge kose...* Riječ *kičma* uporabio je u najdra-

¹⁷ V. J. Lisac, *Leksičke značajke čakavskih dijalekata*, str. 9.

¹⁸ M. Horvat navodi sličnu potvrdu iz *Nasliđovan'ja: vart* (< *vartiti*) 'rupa, jama, otvor' (v. Horvat, str. 33.).

matičnijem trenutku cijeloga djela pri Juditinu odsijecanju Holofernove glave: *podri ga, kičmu zdup Oloferna jednom, / a drugom rukom lup kla, skube objendom*. Marulić objašnjava taj stih u bilješci: *Kako ga ubi jednom rukom za vlase uhitiv ga, a drugom koljući*.

Tvorba novih riječi, značajno oslanjanje na hrvatsku jezičnu i kulturnu tradiciju, uporaba sinonima sa stilskim razlikama, uporaba riječi u rijetkim i novim značenjima odraz su vrlo izgrađena Marulićeva jezičnostilskoga književnoga čakavskog izraza. Riječi koje pripadaju splitskoj čakavštini, njihove istoznačnice iz širega hrvatskojezičnoga područja, pa i inojezični leksemi, otkrivaju da je vrlo pomno odabirao riječi pogodne za svoj izričaj. Znatan dio leksika upućuje na njegovu namjeru da izgradi književnojezični izraz prihvatljiv i razumljiv čitateljima i izvan tadašnjega čakavskoga jezičnoga područja. Tvorenice i prevedenice predstavljaju zamjetan doprinos Marulića rječotvorca hrvatskoj jezičnoj tradiciji.

Literatura

- Derossi, Julije. 1976. O jeziku Marulićeva prijevoda djela *De imitatione Christi*. *Umjetnost riječi*, br. 2, 1976., 187.–201.
- Derossi, Julije. 1979. Prilozi hrvatskom leksiku Marka Marulića, *Filologija* 9, str. 139.–144.
- Derossi, Julije. 1980. Rječnik uz Marulićev prijevod djela *De imitatione Christi* – od *Naslidovanja Isukarsta*. Zb. *Kačić XII.*, Split, 5.–73.
- Hamm, Josip. 1972. Hrvatska proza Marulićeva vremena. *Čakavska rič*, br. 1, 1972., 23.–33.
- Horvat, Marijana. 1999. O nekim semantičkim posebnostima leksika Marulićeva *Naslidovan'ja Riječ* (Rijeka), god. 5, sv. 2, 30.–37.
- Lisac, Josip. 1991. Leksičke značajke čakavskih dijalekata, *Čakavska rič*, br. 2, 1991., str. 5.–20.
- Lisac, Josip. 1998. Leksička norma i hrvatska narječja, *Kolo*, br. 1, str. 31.–39.
- Marulić, Marko. 1901. *Judita, epska pjesma u šest pjevanja*, uredio i protumačio Marcel Kušar, uvodom popratio Petar Kasandrić. Zagreb : Matica hrvatska.
- Marulić, Marko. 1950. *Judita*, tekst *Judite* i tumač Marcela Kušara revidirao Vjekoslav Štefanić. Zagreb : Zora.
- Marulić, Marko. 1988. *Judita*, priredio, popratio bilješkama i sastavio rječnik Milan Moguš. Split : Splitski književni krug.
- Moguš, Milan. 1972. O proučavanju Marulićeva jezika. *Čakavska rič*, br. 1, 1972., 95.–100.
- Moguš, Milan. 1988. Uz još jedno čitanje Marulićeve *Judite*. *Filologija* 16, 123.–129.
- Moguš, Milan. 1988. Bliskost Marulićeve riječi (napomene priređivača Marulićeve *Judite*). *Mogućnosti*, br. 7–8, 563.–566.

Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450–1950., Djela Jugoslavenske akademije, knj. 39, Zagreb 1950.

Rječnici

- Anić, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.
Akademijin rječnik, Zagreb 1881.–1976.
- Benčić, Nikola, i dr. 1991. *Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik*. Zagreb, Eisenstadt 1991.
- Dulčić, Jure i Pere. 1985. Rječnik bruškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, sv. 2.
- Hraste, Mate, Petar Šimunović, Reinhold Olesch. 1979. *Čakavisches-deutsches Lexikon*, Teil I, Köln, Wien.
- Jurišić, Blaž. 1973. *Rječnik govora otoka Vrgade*. Zagreb 1973. (Biblioteka Hrvatskoga dijalektološkog zbornika)
- Lipljin, Tomislav. 2002. *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Varaždin.
- Maresić, Jela. 1996. Rječnik govora Podravske Sesveta. *Filologija* 27, 153.–228.
- Moguš, Milan. 2001. *Rječnik Marulićeve Judite*. Zagreb.
- Moguš, Milan. 2002. *Senjski rječnik*. Zagreb, Senj.
- Perušić, Marinko. 1993. *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačko-dugoreškog kraja*. Karlovac.
- Rječnik hrvatskoga jezika*, urednik Jure Šonje. Zagreb 2000.
- Skok, Petar. 1971.–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb.
- Šojat, Antun. 1982. Turopoljski govori, Rječnik, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, Zagreb, str. 440.–483.
- Težak, Stjepko. 1981. Ozaljski govor, Rječnik, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, Zagreb, str. 339.–420.
- Vuković, Siniša. 2001. *Ričnik selaškega govora*. Split.

On the lexis of Marulić's *Judith*

Summary

The author analyses lexical strata in *Judith* by M. Marulić based on selected examples, comparing them to the present-day lexis of standard Croatian and Croatian dialects as well as the lexicon of other early Croatian writers. Some foreign influences as well as lexical-stylistic characteristics of this work are also discussed.

Ključne riječi: Marulić, Judita, leksik

Key words: Marulić, Judita, lexis